

OSMANLI TÜRKÇESİ İLE BASILMIŞ TEFSİR NEŞRİYATININ OSMANLI TOPLUMUNUN KUR'AN TEFSİRİNE YAKLAŞIMINDA YOL AÇTIĞI DEĞİŞİM*

Nurdane GÜLER**

ÖZET:

Tefsir eserlerinin Osmanlı Türkçesi ile neşri Osmanlı toplumunda tefsir algısını önemli ölçüde değiştirmiştir. İlgili dönemin süreli yayınlarında yer alan tefsir eserlerine dair ilanlar bu değişimin en canlı tanıklarındır. Bu makalede Osmanlı toplumunun tefsir algısındaki değişim dönemin gazete ve dergilerinde yer alan tefsire dair söz konusu ilanlar üzerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Neşriyat, Kur'an, Sure, Ayet.

The Change on the Approaches of Quranic Tafsir Caused by The Tafsir Publications Presented With Ottoman–Turkish

ABSTRACT:

Publishment of Quranic Exegesis texts in Ottoman Turkish considerably changed the perception of Quranic Exegesis in Ottoman society. The most efficacious witness of this changing was the announcements published in the periodicals of the age. In this article, the changing in the perception of Quranic Exegesis in Ottoman society is analyzed by using the announcements located on the newspapers and magazines of the age.

Keywords: Quranic Exegesis, publications, Qur'an, Surah, verse.

GİRİŞ

Matbaanın kabul edilişi ve yayıncılığın gelişmesiyle birlikte bilimin her alanında önemli değişiklikler olduğu bilinen bir gerçektir. Osmanlı toplumunda dini ilimlerle ilgili yayıncılığın gelişmesi Tanzimat'ın ilanına çok yakın bir döneme rastlar. Tanzimat'la birlikte tercüme faaliyetlerinin değer kazanması din bilimlerine ait eserlerin Arapça neşrinin yanı sıra Türkçe neşrini de mümkün kılmıştır.

*Bu makale 26-27 Nisan 2016 tarihlerinde Kırıkkale'de gerçekleştirilen "Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası" Uluslararası Sempozyumunda sunulan "Osmanlıca Tefsir Neşriyatı" başlıklı tebliğin makale formatında tekrar çalışılmış halidir.

**Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, e-mail: nurdaneguler@gmail.com

Din bilimlerinden olan Tefsir ilmine dair eserlerden bazıları da bu dönemde Osmanlı Türkçesi ile yayımlanmıştır.¹ Osmanlı Türkçesi ile yayımlanan bu eserlerin toplumun tefsir algısı üzerinde birtakım değişikliklere sebep olduğu muhakkaktır. Bu durum araştırmaya değer bir konudur. Çünkü daha önce el yazması ve kahir ekseriyetle Arapça olan tefsir kitabiyâtı farklı bir sürece girmiştir. Bu süreçte yayıncılık faaliyetleri ile çok sayıda basılıp dağıtılan tefsir eserlerine ulaşmak eskisine oranla çok kolaylaşmıştır. Ayrıca tefsire dair bazı eserlerin Osmanlı Türkçesi'yle yayımlanması Osmanlı toplumunun okuma yazma bilen her kesimini tefsir eserleri ile tanıştırmıştır. Oysa bu faaliyetlerin öncesinde sadece gerekli ilmî altyapısı olanlar bu eserlerle haşır-neşir olmaktadır.

Yayıncılık faaliyetleri ile birlikte Osmanlı Türkçesi ile basılmış tefsir neşriyatının Osmanlı toplumunun Kur'an tefsirine yaklaşımında yol açtığı değişimi dönemin süreli yayınları olan gazete ve dergilerinden izlemek en makul yoldur. Çünkü gazete ve dergilerde yer alan haber, yorum, reklam, ilan ve diğer unsurlar ilgili döneme ait en çarpıcı ayrıntıları içinde gizlemektedir. Recep Arpa'nın *Takvîm-i Vekâyi'*, *Cerîde-i Havâdîs*, *Tasvîr-i Efkâr*, *Tercüman-ı Hakikât*, *Tercüman-ı Ahvâl*, *Sebîlü'r-Reşâd* ve *Mahfil* gibi Osmanlı süreli yayınlarındaki tefsir kitapları ile ilgili ilanları derlediği çalışması bu konuda inceleme yapmak isteyenler için hazır veriler sunmaktadır.² Bu verilerden yararlanarak Osmanlı toplumunda tefsir algısındaki değişimin izi sürülebilir.

Osmanlı toplumunda tefsir alanında yapılan neşriyatın bu konuda yol açtığı anlayış farkını belirleyebilmek için ilgili dönemde tefsir faaliyetlerinin genel hatlarıyla bilinmesi gerekir. Osmanlı toplumunda tefsir ilminin yeri ve özellikleri tespit edilmeden, Osmanlı Türkçesiyle yapılan tefsir neşriyatının nasıl bir değişikliğe sebep olduğu farkedilemez.

I-Osmanlı Toplumunda Tefsir Faaliyetleri

Osmanlı toplumunda tefsir faaliyetleri sözlü ve yazılı olmak üzere iki bölümde incelenebilir.

A-Sözlü tefsir faaliyetleri

Osmanlı toplumunda devamlılık arz eden dersler şeklindeki sözlü tefsir faaliyetleri, bir taraftan cami ve tekkelerde, diğer taraftan saray ve medreselerde olmak üzere farklı mekânlarda gerçekleştirilmiştir. En geniş katımlı dersler cami ve tekkelerde yapılmaktadır. Halka açık olan bu faaliyetlerden isteyen herkes yararlanabilmektedir. Sarayda yapılan tefsir

¹ Geniş bilgi için bkz. Murat Kaya, "Osmanlı Ulemasının Tanzimat Sonrası Tefsir Çalışmaları", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, sayı 15-16, Bişkek 2013.

² Recep Arpa, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Gazete ve Dergilerinde Yer Alan Tefsir İlanları", *Usûl: İslam Araştırmaları*, İstanbul 2011, sayı 16, 27-66.

derslerine ise sadece saray mensupları katılabilmıştır. Medreselerde tefsir dersleri eğitimin son yılında gerçekleştirilmiştir.³

1-Cami ve Tekkelerde Tefsir Dersleri: Osmanlı toplumunda tefsir faaliyetlerinin yürütülmesinde cami ve tekkeler önemli bir işleve sahiptir. İslam'ın ilk yıllarından itibaren camiler İslam toplumunun en önemli eğitim merkezleri olmuştur. Medreselerin halka açık icra edilen dersleri camilerde yapılmaktaydı. Tefsir dersleri de bunlardan olup, iştirak eden cemaat pek çok ayetin mana ve yorumunu burada medrese öğrencileri ile birlikte dinleyebilmekteydi.⁴

Ayrıca bazı camilerde halka açık düzenli tefsir dersleri de bulunmaktaydı. Bununla ilgili pek çok örnek zikredilebilir. Örneğin Muhyiddîn en-Niksârî (ö. 901/1495), Ayasofya camiinde herkese açık tefsir dersi yapmak üzere bizzat devrin padişahı II. Bâyezîd tarafından 50 akçe yevmiye ile görevlendirilmiştir. Niksârî, zaman zaman padişahın da katıldığı bu cami derslerinde Kur'an'ı baştan sona tefsir etmiştir.⁵ Aziz MahmudHüdâî (ö. 1038/1628) Fatih camiinde tefsir dersleri vermiştir.⁶ Ayrıca İsmail Hakkı Bursevî de (ö. 1137/1725) Bursa Ulu Camiindeki vaazlarında Kur'an'ı baştan sona tefsir etmiş ve dersler için aldığı notları kayda geçerek *Ruhu'l-Beyân* adlı hacimli eserini vücuda getirmiştir.⁷

Tekkeler Osmanlı toplumunda tefsir faaliyetlerinde önemli bir yer tutar. Buralarda periyodik olarak yapılan vaaz ve nasihatlerde Kur'an ayetleri tefsir edilmekteydi. Osmanlı toplumunun belirgin özelliği olan tasavvufî meyil buralarda ayet ve meal yorumlarında kendini hissettirmektedir. Aziz MahmudHüdâî'nin (ö. 1038/1628) *Nefâisu'l-Mecâlis* adlı tefsiri, vaaz ve sohbetleri için aldığı tefsir notlarının, halifelerinden Filibeli İsmail Efendi tarafından derlenip Mushaf tertibine uygun olarak yazılmasından ibarettir.⁸

Tekkelerde yaygın olarak Mevlana'nın (ö. 672/1273) *Mesnevî'si* "keşşafu'l Kur'an" (sırları açıcı) olarak okutuluyordu. İbnu'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fusûsu'l-Hikemî* de yaygın olarak okutuluyordu.⁹

2-Sarayda Tefsir Dersleri: Osmanlı Sarayında Tefsir faaliyetleri denince "huzur derslerinden" bahsetmek gerekir. Sarayda huzur dersleri kadim Osmanlı geleneklerindedir. Kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı padişahları gerek ilmî ortamı canlandırmak ve kültürel gelişmeyi

³ Bkz. Mustafa Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, 17-96; Mahmut Ay, "Osmanlı Geleneğinde Tefsir Faaliyetleri", ed. Mehmet Akif Koç, *Tefsir (El Kitabı)*, Grafiker Yayınları Ankara, 2014, 265-276.

⁴ Ahmet Önkal - Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, VII, 51.

⁵ Hasan Gökbulut, "Niksârî", *DİA*, XXXIII, 122; Ziya Demir, *XII~XVI Yüzyıl Arası Osmanlı Müfessirleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, 212.

⁶ Yılmaz, "Aziz MahmudHüdâî", *DİA*, IV, 338-339.

⁷ Ali Namli, "Ruhu'l-Beyân", *DİA*, XXXV, 211-213; Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası*, 77-78.

⁸ Bkz. Erdoğan Baş, "Aziz MahmudHüdâî'nin Nefâisu'l-Mecâlis Adlı Tefsiri (Tefsirin Aslı, Nüshaları ve Örnek Bir Yorum)", *Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz MahmudHüdâî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler*, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul, 2006, I, 55-71.

⁹ Ay, "Osmanlı Geleneğinde Tefsir Faaliyetleri", 266.

sağlamak gerekse iktidarlarını çeşitli kesimler nezdinde desteklemek ve hanedanın meşruiyetini güçlendirmek gibi düşüncelerle huzurlarında ilmî toplantılar yapmak üzere etraflarına ulemayı toplama, hatta özel hoca edinme konusuna önem vermişlerdir. Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren bizzat padişahın da katıldığı ilmî sohbetler ve tartışmalar oldukça artmıştı. Ancak bunun düzenli hâle gelmesi, 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleşmiştir. Tarih vermek gerekirse Osmanlı'da 1759'dan 1924'e kadar Ramazan ayında padişahın huzurunda tefsir dersleri yapılıyordu. Bu derslerin katılımcıları dönem dönem değişmiştir. Huzur dersleri hocalarının, şeyhülislâm tarafından belirlendiği anlaşılmaktadır. Hal ve şartlara göre süresi değişen bu derslerde ilmî dil kullanılıyor, küçük ayrıntılarda uzun tahliller yapılabiliyordu. Bu nedenle bazı padişahların dersin daha anlaşılır ve akıcı olması yönünde ricada buldukları vaki olmuştur. Mesela II. Mahmut devrinde 1250 (1834-1835) yılında mâbeyn başkâtipliğinden şeyhülislâma gönderilen bir iradede derslerin çok derin, mücerret ve padişahın zihnini yoracak tarzda yapılması yerine gaza ve cihadı teşvik edici, padişahın yorulmadan dinleyebileceği tarzda sade olması, avam üslubu gibi görülse de padişahın bu tarzdan hoşlandığı ifade edilmiştir. Bu derslerin zamanın ilmî ve siyâsî sorunlarını çözmekten uzak olduğu söylenebilir. Fakat netice itibariyle zaman zaman kuru ve yavan teorik tartışmaların yaşandığı bir ilim meclisi hüviyetinde de olsa, Ramazan aylarında padişahın huzurunda yapılan bu tefsir dersleri, saray halkının Kur'an ve tefsir kültürünün gelişmesine katkı sağlamış, aynı zamanda o dönemin ilmî seviyesinin ve ulemanın birikiminin saraya yansıtılmasına imkân vermiştir.¹⁰

3-Eğitimde Tefsir Dersleri: Osmanlı eğitim sisteminde eğitimin ilk basamağı sıbyan mektepleridir. Bu mekteplerde Kur'an'ı yüzünden okuma ve tecvid eğitimine ağırlık verilmiştir. Bu şekilde Kur'an'ı hatmeden öğrenci kabiliyetli ise Kur'an'ın tamamını ezberlemeye başlamaktaydı. Kur'an'ı baştan sona ezberleyince, büyük bir mecliste kurrâ huzurunda Kur'an'ı başından sonuna altı-sekiz saat arasında dinletirdi. Bu eğitim sekiz-dokuz yaşlarında son bulurdu.¹¹

Sıbyan mektebindeki eğitimini tamamlayan öğrenci medreseye geçirdi. Eldeki mevcut bilgi ve belgelerden anlaşıldığına göre, Osmanlı medreselerinde tefsir dersleri, en son okutulan derslerdendir. Tefsir, Allah Teâlâ'nın muradını anlamaya çalışmak ve ayetler hakkında yorumlar yapmak olduğu için eksik bilgiden kaynaklanan yanlış tefsirlerin vebali büyük sorun

¹⁰ Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", *DİA*, XVIII. 441-44; . Ömer Kara, "İslâm Geleneğinde Ümerâ Huzurundaki Bilimsel Toplantıların Osmanlıcası: Huzur Dersleri", ed. Bilal Gökçir ve diğerleri, *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II*, İlim Yayma Vakfı, İstanbul 2013, 299-369.

¹¹ Ay, "Osmanlı Geleneğinde Tefsir Faaliyetleri", 269-270.

ve günahlara sevk edeceği endişesiyle, talebelerin tefsir kitaplarını okumaya geçmeden evvel yeterli ilmî birikim ve donanıma sahip olmaları uygun görülmüştür.¹²

Osmanlı medreselerinde zaman zaman Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Keşşâfı*, Neseffî'nin (ö. 710/1310) *Medâriku't-Tenzîlî*, Molla Gûrânî'nin (ö. 893/1488) *Ğâyetu'l-Emânî'si*, Ebu's-Suûd'un (ö. 982/1574) *İrşâdu'l-Akli's-Selîm'i* okutulmakla birlikte en çok okutulan tefsir kitabı, Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzîlî* olmuştur.¹³

B- Yazılı Tefsir Faaliyetleri

Osmanlı'da tefsir alanında yazılmış eserleri içeren yazılı tefsir faaliyetleri çeşitlilik arz eder. Kur'an'ın tümünü muhtevi tefsir eserleri bulunduğu gibi, Kur'an'ın bir kısmını muhtevi tefsir eserlerine de rastlanmaktadır. Ayrıca sure tefsirleri ve sadece bazı ayetleri içeren ayet tefsirleri vardır. Tefsir usulüne dair az sayıda eser bulunmakla birlikte, usulün çeşitli konularıyla ilgili müstakil eserler bulunmaktadır. Osmanlı'da tefsir kitabiyâtının büyük bir bölümünü şerh, haşiye ve talik türü eserler oluşturmaktadır.¹⁴

1-Kur'an'ın Tümünü Muhtevi Tefsirler

Kur'an'ın tümünü muhtevi tefsirlerin hepsi Arapça olarak kaleme alınmıştır. Yaygın kabule göre 803/1401'de vefat ettiği söylenen Şihâbuddîn es-Sivâsî Kur'an'ın tamamını muhtevi tefsir yazan ilk Osmanlı müfessiridir. Ancak mezar taşındaki kayıt Sivâsî'nin 860/1455 yılında vefat ettiğini göstermektedir.¹⁵ Bu husus dikkate alındığında Osmanlılar döneminde Sivâsî'den önce Kutbuddîn İznîkî (ö. 821/1418), Şeyh Bedreddîn Simâvî (ö. 823/1420) ve Hacı Paşa (ö. 827/1424[?]) gibi âlimlerin müstakil ve tam tefsir yazdıkları söylenebilir. Musannifek (ö. 875/1470), Molla Gürânî (ö. 893/1488) ve Ebüssuûd Efendi de (ö. 982/1574) tam tefsiri bulunan müelliflerdendir.¹⁶

2-Kur'an'ın Bir Kısmını ve/veya Belli Ayet ve Sureleri Muhtevi Tefsirler

Osmanlı müfessirlerine ait tefsir kitaplarının önemli bir bölümü kısmî ya da belli başlı ayetler ve sureleri muhtevi niteliktedir. Bu eserler Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bu nitelikteki tefsirler arasında Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) *Tefsîru'l-Kur'an (Tefsîru'İbn Kemal Paşa)* adlı eseri zikredilebilir. Fatihâ'dan başlayıp Saffât suresinin tefsiriyle sona eren bu eserin kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır.¹⁷

3-Sûre Tefsirleri

¹² Mehmet İpşirli, "Medrese/Osmanlı Dönemi", *DİA*, XXIX, 327-333.

¹³ Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *UÜİFD*, XVII/1, Bursa 2008, 35.

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası*, 68-96; İshak Doğan, "Osmanlı Dönemi Kur'an Araştırmaları", *Makalât*, sayı:1, Konya 1991; Ay, "Osmanlı Geleneğinde Tefsir Faaliyetleri", 276-302.

¹⁵ Bkz. Bahattin Dartma, "Şihâbuddîn Es-Sivâsî: Hayatı Ve İlmî Şahsiyeti", *CÜİFD*, IX/2 (Aralık 2005), 95-97.

¹⁶ Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 109-157.

¹⁷ Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 243-244.

Osmanlı âlimleri tarafından yazılmış pek çok sure tefsiri bulunmaktadır. Bunlar genellikle Fatıha, İhlas, Yusuf, Yasin, Mülk, Fetih surelerinin tefsirleridir. Bu eserlerin de büyük çoğunluğu Arapçadır. Molla Fenârî'nin (v. 834/1431) *'Aynu'l-A'yân'* adlı Fatıha sûresi tefsiri, Safer Şah'ın (ö. 834/1431[?]) *TefsîruSûreti't-Tekâsür*, İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'in (ö. 863/1459[?]) *Tefsîr-i Yâsîn-i Şerîf* adlı eseri bunlar arasında sayılabilir.¹⁸ Dili Türkçe olan sonuncu eser Ayşe Hümeýra Aslantürk tarafından neşredilmiştir.¹⁹

3-Şerh, Haşîye ve Talik Türü Eserler

Osmanlı tefsir mirasının çok büyük bir bölümünü şerh, haşîye ve talik türü eserler oluşturmaktadır. Fakat bu durumdan şerh-haşîye geleneğinin Osmanlı ulemâsı tarafından icat ve ihdas edilmiş olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Bilakis bu gelenek Osmanlılardan önceki zamanlarda ortaya çıkmış ve dolayısıyla Osmanlı ulemâsı tarafından da benimsenmiştir. Nitekim tefsir sahasında Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzîlî* üzerine yapılan 250 civarındaki şerh, haşîye türü çalışmaların sadece 60 kadarı Osmanlı âlimlerine aittir.²⁰

4-Ulûmu'l-Kur'an ve Konulu Tefsir Çalışmaları

Osmanlılar döneminde Kur'an ilimleriyle ilgili çalışmalar da yapılmıştır. Bu alandaki çalışmaların sayıca çok az bir kısmı usul tarzında olup çoğunluğu ya konulu tefsir hüviyetindedir veya Kur'an ilimlerinin bir dalıyla ilgilidir. Usul tarzındaki eserlerden biri ve belki de birincisi, meşhur dilci İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) Arap nahvine dair *el-Kâfiye* adlı kitabıyla çok meşgul olduğu için "Kâfiyeci" lakabıyla tanınan MuhyiddînEbûAbdillah Muhammed b. Süleyman'ın (ö. 879/1474) *et-Teysîr fî Kavâidi 'İlmi't-Tefsîr* adlı eseridir. Tefsir usûlüne dair bir mukaddime ile iki bölüm ve bir hâtimedden oluşan ve çok sayıda yazma nüshası bulunan eseri önceki altı nüshasına dayanarak İsmail Cerrahoğlu Türkçe tercümesiyle birlikte neşretmiş²¹ daha sonra da Nâsir b. Muhammed el-Matrûdî bu baskıyı ve yedi yazma nüshayı esas alarak tekrar yayımlamıştır.²²

5-Tefsir Tercümeleri ve Türkçe Tefsir Çalışmaları

Osmanlı tefsir literatürünün bir kısmı da Arapça tefsir tercümeleri ile Türkçe tefsir çalışmalarından müteşekkildir. Bu tür çalışmalar aslında Anadolu Selçukluları (470-708/1077-1308) ile Anadolu Beylikleri dönemindeki ilmî faaliyetler arasında önemli bir yer tutan Türkçe tefsir geleneğinin devamı niteliğindedir. İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın değerlendirmesine göre ya bizzat ilmî faaliyetlere iştirak eden veya en azından ilim adamlarını teşvik edip destekleyen Anadolu beylerinin çoğu Türkçeden başka bir dil bilmediği için eserlerin Türkçe telif

¹⁸ Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası*, 82-84.

¹⁹ Ayşe Hümeýra Aslantürk, *Yâsîn-i Şerîf Tefsiri*, Fakülte Kitabevi, İstanbul 1997.

²⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi II*, Fecr Yayınları, Ankara 1996, 267.

²¹ Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Süleyman Kafiyeci (879/1474), *İtâbü't-Taysir fî Kavaidi 'İlmi't-Tafsir (et-Teysir fî Kavaidi 'İlmi't-Tefsir)*, thk. İsmail Cerrahoğlu, Ankara 1989.

²² Hasan Gökbulut, "Kâfiyeci", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 154.

edilmesine özen göstermiş ve böylece hem kendilerinin hem de tebaalarının istifadesini göz önünde bulundurarak millî dilin gelişimine hizmet etmişlerdir. Bu anlayışın bir yansıması olarak Beylikler döneminde tıp, tarih, siyaset ve edebiyat gibi farklı alanların yanı sıra tefsir, hadis, fıkıh, kelim, tasavvufa dair klasik eserler de önceki dönemlere nispetle daha güzel bir şekilde Türkçeye çevrilmiştir.²³ Tefsir tercüme ve Türkçe tefsir çalışmalarında bir dönüm noktası kabul edilen Beylikler döneminde söz konusu çalışmalar umumiyetle Fatıha, İhlâs, Yâsîn, Mülk (Tebâreke) gibi belli başlı sureler üzerinde gerçekleştirilmiş, daha kapsamlı ve hacimli tercüme ise Osmanlılar döneminde vücuda getirilmiştir.²⁴ Osmanlılar'da Türkçe tefsir faaliyetleri daha çok medrese öğrencisinin Arapça öğrenimini kolaylaştırma amaçlıdır. Bu çalışmalarını şöyle sınıflandırabiliriz.

1-Satır arası kelime kelime tercüme.

2-Kur'an'ın uzun tefsirlerle Türkçeye çevrilmesi; Ebu'l-Leys Semerkandî'nin tefsiri esas alınarak yapılan tercümede olduğu gibi.

3-Cevâhiru'l-Asdâf. Bir bakıma tefsiri tercüme. Medrese talebesi arasında kısa olması hasebiyle ilgi görüyordu.²⁵

Tanzimat'a (1839) kadar Osmanlılar'da Kur'an, bugünkü mealler tarzında Türkçeye çevrilmemiştir. Ancak Tanzimat'la birlikte zuhur eden milliyetçilik cereyanının neticesi olarak Kur'an'ın Türkçeye tercümesine yönelik faaliyetlerde artış olmuştur. Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi, Ahmed Cevdet Paşa, Bereketzâde İsmail Hakkı gibi birçok ilim adamı Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesinin zaruri olduğunu ifade etmiş ve bizzat bu işe teşebbüs etmişlerdir.²⁶

Tanzimat devrinde daha önceki tefsir faaliyetleri aynen devam etmekle birlikte iki mühim gelişme olmuştur. Birincisi daha önceki yazma eserlerin veya yeni telif edilen tefsir kitaplarının matbaa yoluyla yaygınlaştırılarak geniş kitlelere ulaştırılmasıdır. İkincisi ise bu devirde Türkçe telif ve tercüme biraz daha fazla ehemmiyet verilmesidir.²⁷

Kısaca özetlemeye çalıştığımız Osmanlı toplumunun tefsir faaliyetlerinden edindiğimiz bilgilerden hareketle şu tespitleri yapabiliriz:

Osmanlı uleması gerek telif, gerek haşiye türü tefsir eserlerini Arapça kaleme almışlardır.

Osmanlı'da tefsir ilmi bütün ilimlerin üstünde görüldüğünden medreselerin son sınıfında ve Arapça okutulmuştur.

²³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, 90.

²⁴ Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, 74.

²⁵ Ahmet Topaloğlu, "Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercüme ve Cevâhiru'l-Asdâf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 27, 1983, 61

²⁶ Hidâyet Aydar, "Kur'an/Tercümesi", *DİA*, XXVI, 406.

²⁷ Geniş bilgi için bkz. Murat Kaya, *"Tanzimat'tan II. Meşrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri"*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.

Osmanlı'da Kur'an tefsiri, siyasetin mekânı sarayda gerçekleştirilen huzur derslerinde dahi güncel meselelerin dışında tutularak, genellikle filolojik izahlar kapsamında icra edilmiştir. Günün siyasî, ictimai ve ahlakî sorunlarına ayetler ışığında çözüm aramak mevzu bahis olmadığı gibi bazen lügavî ufak ayrıntılar uzun tartışmalara sebep olacak şekilde öncelenmiştir.

Osmanlı'da Kur'an tefsiriyle ilgilenen ulemanın büyük çoğunluğu aynı zamanda mutasavvıf olduğu için tefsir faaliyetlerinde tasavvufun etkisi açıktır.

Osmanlı'da Kur'an tercümesinin caiz olup olmayacağı yönündeki endişeler Türkçe tercüme ve tefsir hareketlerinde çekince oluşturan bir tavra neden olsa da tefsir alanında Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış eserler mevcuttur.

II. Osmanlı Türkçesi İle Basılmış Tefsir Neşriyatının Osmanlı Toplumunda Kur'an Tefsiri Açısından Yol Açtığı Değişim

Matbaanın Osmanlı İmparatorluğu'na geç girmesi, gazete reklâmlarının gelişimini ve yaygınlaşmasını olumsuz yönde etkilemişse de 19. yüzyılın ortalarında çeşitli kesimlerce çıkartılan gazetelerin artmasıyla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda gazete reklâmlarında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Özellikle II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte basın hayatında büyük bir hareketlenme olmuş, buna paralel olarak da gazete reklâmlarındaki gelişme ve yaygınlaşma eğilimi hızlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda gazete reklâmlarının artması, özel gazetelerin çıkmasıyla başlar. Özellikle yerli ve yabancı gazetelerin sayılarının artmasıyla birlikte, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nda gazete reklâmlarında dönemin koşullarına göre bir patlama olmuştur.²⁸

Osmanlı Türkçesi ile yapılan tefsir neşriyatının Osmanlı toplumunda Kur'an tefsirine geleneksel bakışı nasıl değiştirdiğini Osmanlı gazete ve dergilerinde yer alan tefsir ilanlarından okumaya çalışacağımızı belirtmiştik. İncelemeye alacağımız ilk ilan Tefsîr-i Tibyân ve Tefsîr-i Mevâkib'e ait olup şöyledir:

Tefsîr-i Tibyân ve Tefsîr-i Mevâkib'in birinci cildini çıkarttık, abonelere tevzîa başladık. Bundan sonra abone fiyatına beş kuruş zam olundu. Yani ikinci cildi tab' ve tamam oluncaya kadar yirmi beş kuruşa abone kabul olunacaktır. Kağıtmes'elesinden birinci cild bir parça teahhüre uğradı. İnşâallâh bundan böyle cebr-i mâfât (telâfi) ederiz. Dört büyük cildteşkil eden işbu iki tefsîr, yirmi beş kuruşa kağıdı pahasına mukâbil demek olacağından ve her bir Müslümanın bir nüshasını edinmesini muhtâc-ı tavsiye bulunmadığından bu bâbda tadvîl-i kelâma lüzûm görmedik. (Abone kaydolanma ve mahall-i tevzîi) hakkâklarda (21) numaralı kitapçı dükkanıdır. İkdâm: 9 Rebülevvel 1318/23 Haziran 1316/6 Temmuz 1900, sayı: 2261²⁹

²⁸ Arpa, "Tefsir İlanları", 28.

²⁹ Arpa, "Tefsir İlanları", 31

Tefsîr-i Tibyân ve *Tefsîr-i Mevâkib* Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar Osmanlı'da en fazla basılan ve okunan Türkçe tefsirlerdir. 19. yüzyılda Osmanlı toplumunda Osmanlı Türkçesi ile yazılan ve tamamlanmış haliyle neşredilen Kur'an'ın Türkçe çevirileri dört tanedir. Bunların ilki, tefsirle çokça meşgul olmasından dolayı Tefsîrî Mehmed Efendi adıyla şöhret bulmuş Muhammed b. Hamza Ayıntâbî'nin *Tibyân Tefsiri*'dir. Osmanlıda ilk matbu Türkçe tefsir olan *Tibyân*, Padişah IV. Mehmed'in arzusu üzerine Ayıntâbî Mehmed Efendi tarafından yazılmış "te'lif-tercüme" karışımı bir eserdir. Osmanlı toplumunun dînî hayatına ve Kur'an anlayışına büyük ölçüde te'sir eden *Tibyân Tefsiri*, muhtevasının Osmanlı toplumunun geleneksel İslâm anlayışıyla paralellik arz etmesi, ilk Türkçe matbu tefsir olması, üslûbunun anlaşılır ve kolay olması, muhtasar ve tam bir tefsir olması ve Padişahın teşvikiyle yazılması gibi çeşitli sebeplerle Osmanlı toplumunda geniş halk kitleleri tarafından büyük bir rağbet görmüş, son dönem Osmanlı toplumunu besleyen Türkçe eserler arasında önemli bir yer edinmiştir. Neşredildiği tarihten itibaren Cumhuriyetin ilanına kadar en fazla basılan ve okunan tefsir olma özelliğini korumuştur. *Tibyân Tefsiri*, yedi defa Mısır'da dokuz defa da İstanbul'da olmak üzere onaltı kez Arap harfleriyle, üç kez de Latin harfleriyle basılmak suretiyle toplam on dokuz defa neşredilmiştir. *Mevâkib* ise, II. Mahmud devri devlet adamlarından olan İsmail Ferruh Efendi'nin Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin (ö. 910/1505) *Mevâhib-i Aliye* adlı tefsirini esas almakla birlikte ihtiyaç duydukça Ayıntâbî'nin *Tibyân Tercümesinden*, Beydâvî'nin *Envârü't-tenzil*, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* ve Hazîn'in *Lübâbü't-te'vil* adlı tefsirlerinden yararlanarak yazdığı eserdir. Her iki tefsir de defalarca ayrı ayrı basıldığı gibi birkaç defa da birlikte basılmıştır. ³⁰ *Mevâkib*'in baskısı, II. Meşrutiyet'e kadar 1865, 1870, 1879, 1899, 1902-1903, 1905, 1905-1906 tarihlerinde tam 7 kez tekrarlanmıştır. ³¹

Bu ilan ve beraberinde verilen açıklamalar Osmanlı toplumunun Kur'an tefsirine yaklaşımında önemli bir değişime işaret eder. Osmanlı'da tefsir ilmi, Allah'ın kelamını anlamak olması bakımından bütün İslâmî ilimlerin amacı olarak görülmüştür. Kur'an'ı tefsir etmek, anlamak ve ondan hüküm çıkarmak, onu hayata tatbik etmek olduğundan, yüksek ilimlerden sonra okunması en yüksek bir amaçtır. Bütün ilimler önce öğrenilir, sonra Kur'an'a tatbik edilir. Onun için tefsir *ilmi* denince, bütün ilimleri anlamak gerekir. Bu nedenle de Osmanlı Medreselerinin eğitim programında tefsir en son okutulacak ders olarak belirlenmiştir. Oysa bu ilanda gerekli eğitimi dikkate almaksızın her bir Müslüman'ın bahsi geçen tefsir eserini elinde bulundurmasının önemine vurgu yapılmaktadır. Artık tefsir eserleri sıradan insanların okuyuşuna sunulmuştur. Bu eserler önceki ulaşılamaz mevkiini yitirmiştir. Bu, Kur'an tefsirini Allah Teâlâ'nın muradını anlamaya çalışmak ve ayetler hakkında yorumlar yapmak olarak

³⁰ Arpa, "Tefsir İlanları", 31-32

³¹ Kaya, *Tanzimât'tan II. Meşrutiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri*, 73.

gören ve eksik bilgiden kaynaklanan yanlış tefsirlerin vebali büyük sorun oluşturur ve günahlara sevk eder endişesini derinlerde hissedenden Osmanlı toplumu için gerçekten büyük bir anlayış farklılığıdır.

İlanın beraberinde gelen açıklamalardan her iki eserin defalarca basıldığı anlaşılmaktadır. Demek ki Osmanlı Türkçesi ile yayımlanan Kur'an tefsirlerine talep çok yüksek düzeydedir. Bu bize halkın kendi dilinde yayımlanan tefsir eserlerine ne kadar ilgi duyduğunu gösterir. Tefsir alanında telif eserlerini bile Arapça kaleme alan Osmanlı ulemasının bu kez Arapça tefsirleri Osmanlı Türkçesine tercüme etmesi ulemadaki anlayış farklılığını bariz bir şekilde ortaya koyarken, tercüme tefsirlere talebin bu derece yüksek olması da değişimin halk nezdinde kabul gördüğünü kanıtlamaktadır.

Osmanlıca tefsir eserlerinin nasıl rağbet gördüğü "*Mevâkib*" isimli eserin 5 yıl arayla verilmiş şu iki ilanında da açıkça görülmektedir.

Hâcegân-ı Dîvân-ı Muallâ erkânından İsmâil Ferruh Efendi merhûmun "*Mevâkib*" ismiyle meşhur Türkçe tefsîr-i şerifi saye-i teshîlât-vâye-i Hazret-i şehinşâhîde bu def'a Matbaa-i Âmire'deharekelihurûfât-ı cedîde ile ve bin yirmi sahîfeden ibaret ve aded-i âyâtın rakamları ibtidâ-i âyete vaz', ve istenildiği halde dahi iki cild olmak üzere gayet dikkatli tertîb ve tab' ve temsîl olunmuş olmağıla cümlelerin müstefîd olmaları içü neczâ olarak yalnız elli kuruşa itâ olunacağından istek eden zevâtın matbaa-i mezkûre-i evrâkmüdürine müracaat eylemeleri ve teclîdinimurâd edenlere matbaa-i mücellidinin ehven fiyatla cild yapacağı. Takvîm-i Vekâyi': 27 Rebîülâhir 1282, sayı: 815³²

Tefâsîr-i şerîfeden Ferrûh Efendi merhûmun Türkçe'yeterceme etmiş olduğu *Mevâkibnâmtefsîr-i şerîf* bu kere def'a-i sâniye olarak Matbaa-i Âmire'detab' olunup sarı kağıtlısının hediyesi altmış kuruşa ve beyaz kağıtlısının hediyesi elli kuruşa olarak hakkâklarda Bekir Efendi'nin dükkanında bulunduğu i'lân olunur. Takvîm-i Vekâyi': 29 Recep 1287 Pazartesi³³

Sure tefsirleri Osmanlı tefsir mirası içinde önemli bir yer tutar. Gazetelerde sure tefsiri ilanlarına sık rastlanmaktadır. Nebe' suresine ait bir ilan şöyledir:

NebeTefsîrî Tercümesi Ebi'l-LeysSemerkandîSemerkandulemâsından merhum Ebu'l-Leys Hazretleri'nin emsâlinefâik olmak üzere tercümeten kaleme almış oldukları NebeTefsîrî Tercümesi olup erbâb-ı mütâlaaya bir suhûlet-i mahsûsa olmak üzere münderecâyât-ı kerîmeye hareke vad' olunarak tab' ve temsîl olunmuştur. Yetmiş iki büyük sahîfedenibâret bulunup merkezi Tefeyyüz Kütüphânesi'dir. Hediyesi a'lâmücellid olarak 5 kuruştur. İkdâm: 9 Şevval 1318/17 Kânunusâni 1316/30 Ocak 1901, sayı: 226³⁴

³² Arpa, "Tefsir İlanları", 33.

³³ Arpa, "Tefsir İlanları", 33.

³⁴ Arpa, "Tefsir İlanları", 29.

Eser Ebu'l-Leys es-Semerkandî Hazretleri'nin (ö.373/983) *Tefsîrû'l-Kur'an* adlı eserinden NebeTefsîrî'nin tercümesi olup hicri 1317 tarihinde Dersaadet'te Cemal Efendi Matbaası'nda basılmış 72 sayfalık küçük bir kitapçıktır. Eserin iç kapağında eserin müellifinin Ebu'l-Leys es-Semerkandî olduğu ve İbnArabşâh (ö.1450-1) tarafından Türkçe'ye tercüme edildiği, eserin iki yazma nüshasının bulunduğu, birinin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde diğerinin ise III. Ahmet Kütüphanesi'nde olduğuna dair sonradan elle yazılmış bir not bulunmaktadır. Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin tefsirinin farklı zamanlarda farklı mütercimler tarafından Türkçe'ye tercümesi yapılmış, bu tercüme içerisinde de Ahmed-i Dâî, Mûsâ İznikî ve İbnArabşâh'ın tercümeleleri şöret bulmuştur. Osmanlı devletinde en çok tercüme edilen ve okunan tefsirin Semerkandî tefsiri olduğu söylenir. Her ne kadar matbu nüshanın üzerinde tercümenin İbnArabşâh'a ait olduğu yazıyorsa da buna şüpheyile yaklaşmak gerekir. Zira bu tercümelelerin kime ait olduğu hususu halen çözüme kavuşturulamamış bir mesele olarak günümüzde de varlığını sürdürmektedir.³⁵

Sure tefsirlerinin tercümeleleri küçük hacimli olup kolay okunması açısından rağbet görmüştür. Daha önce de bahsi geçtiği üzere belli surelerin tefsiri ve tercümesi yapılmıştır. Fatiha, Yasin, Mülk, Fetih, Nebe' bunlardan birkaçıdır. *Servet-i Fünûn* dergisinde farklı olarak İnsan Suresine ait şöyle bir ilan yer almıştır:

Sırr-ı İnsân- Tefsîr-i Sûre-i İnsânNâm-ı esâmi-i diğeri de "Heletâ" olan Sûre-i Celîle-i İnsân'ınİnsân-ı azbî'l-beyân-ı Osmânî'de yazılmış tefsîridir. Mefâtîhu'l-gayb, Envâru't-tenzîl gibi nice ümmehât-ı tefâsîr-i Arabiyyedenme'hûz ve muktebes olan bu tefsiri şerifin de muharrir ve müellifi Diyârbekir vilâyeti vâlisidevletlü Sırrı Paşa Hazretleridir. Meşîhat-i celîle-i İslâmiyye ile MaârifNazâret-i celîlesinin ruhsatını hâiz olarak bu kerre sâye-i maârif-i sermâye-i hazret-i padişâhîdebegâyet nefis bir sûtettetab' ve temsîl ile zînetsâzeyâdî-i intişâr olunmuştur. Servet-i Fünûn: 7 Haziran 1311 Perşembe/19 Haziran 1895/25 Zilhicce 1312, sayı: 223 ³⁶

Eserin müellifi Sırrî-i Girîdî'dir (ö. 1311/1895). Tam adı Muhammed Selim Sırrı Paşa b. Helvacızâde Salih Tosun el-Giridî olan ve 19. yüzyılda çeşitli Osmanlı vilayetlerinde memurluk, valilik yapmış olan bir devlet adamı, müfessir, yazar ve şairdir. Tefsire dair muhtelif eserleri olan ve bunlardan birçoğunu hazırlarken Fahreddin er-Râzî'den istifade eden Sırrı Paşa, İnsan suresini *Sırr-ı İnsan* (İstanbul 1312) adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir. Tefsirle ilgili diğer eserleri ise şunlardır: *Sırr-ı Kur'an* (İstanbul 1302, I-III), *Sırr-ı Furkan* (İstanbul 1312), *Sırr-ı Tenzil* (Diyarbakır 1311), *Sırr-ı İstiva, Ahsenü'l-Kasas* (İstanbul 1309), *Sırr-ı Meryem* (Diyarbakır 1311).³⁷

³⁵ Arpa, "Tefsir İlanları", 30.

³⁶ Arpa, "Tefsir İlanları", 34.

³⁷ Arpa, "Tefsir İlanları", 35.

Şu ilan ise daha önce bahsi geçtiği üzere Yâsîn Suresiyle alakalı olarak *Mahfil* Dergisinde yer almıştır.

TercemeliYâsîn-i Şerîf: Sefâret imamlarından Haşim Velî Efendi tarafından bu kerrenefis bir tarzda tab' ettirilip mevki-i intişâra konulan Yâsîn-i ŞerîfTercemesihattât-ı şehîrHalîm Efendi'nin kalemiyle yazılmış, sekizinci dokuzuncu asr-ı hicrîde yazılan kelime be kelime Türkçe mânâlı Mushaf-ı Şerîfelerden alınarak satırlar arasına ve kenarı TefsirliKur'ân-ı Kerîm'den muhtasar ve sade Türkçe ayrıca derc edilmiştir. Hâsîlâtı kısmen himâye-i etfâlmenfaatınadır. Yalnız Bâb-ı Âlî Caddesi'nde SuhûletKütüphânesi'nde bulunur. Hediyesi (20) yirmi kuruştur. *Mahfil*: Muharrem 1344/Temmuz 1341, sayı: 63 ³⁸

Osmanlı toplumunda sure tefsirleri gibi ayet tefsirleri ilgi görüyordu. Aşağıda seçilmiş ayetlerden oluşturulan bir kitabın ilanı yer almaktadır.

Necâib-i KurâniyyeSebîlürreşâdKütüphânesiavn-i Hak'la bu hafta pek mühim ve âlî bir eser neşrine muvaffak olmuştur. Üstâd-ı Muhterem Bereketzâdeİsmâil Hakkı Bey Efendi Hazretleri'nin eser-i fâzılâneleri olan bu kitâb-ı güzîndeKur'ân-ı Mübin'in hikemiyyât ve ictimâiyyâta müteallik 43 âyet-i celîlesi tefsir ediliyor. Her âyet-i celîlenin tefsirinde bi'l-münâsebe Müslümanların ahvâl-i hâzıra-i ictimâiyyelerine müteallik yüzlerce mesâil-i mühimme ve muazzılabest ve îzâh olunuyor. Hediyesi: Eczâsı 15, taşra için on sekiz buçuk, mücelledi, 20, taşra için 24 kuruştur. Sebîlürreşâd:16 Rebûlevvel 1332/30 Kânunusâni 1329 Perşembe, sayı:282 ³⁹

Necâib-i Kurâniyye müellifi Bereketzâdeİsmâil Hakkı 1267/1851-52 yılında İstanbul Fatih'te sûfi geleneğe ait bir ailede doğmuştur. İlk tahsilini ve hafızlığını tamamladıktan sonra önce mülkiye daha sonra Dâru'l-Fünun'a girmiştir. Akşehir Kaymakamlığı, Adana ve Halep defterdarlığı, Beyrut İstinaf Mahkemesi başkanlığı ve II. Meşrutiyetten sonra başmüdde-i umûmî (başsavcı) ve Temyiz Mahkemesi üyesi olmuştur. 1918'de İstanbul'da vefat etmiştir. *Necâib-i Kurâniyye* 1324/1906 yılında *Sirât-ı Müstakîm*'in 2. sayısından itibaren tefrika halinde yayımlanmaya başlamış ve 1325/1907 yılında çıkan 39. sayıya kadar devam etmiştir. 1331/1912 yılında da İstanbul'da kitap olarak neşredilmiştir. Eser daha sonra Ertuğrul Özalp tarafından Latin harflerle yayımlanmıştır (İstanbul 2002). Müellif, Fransa'da lise öğrencileri için yazılan bir kitapta Peygamber Efendimiz, Kur'an ve hadisler hakkında yanlış bilgiler verildiğini, bu eserin Türk öğrenciler tarafından da okunduğunu görmüş, bu gibi bozuk ve yanlış bilgi veren eserleri okuyan Müslüman gençlere İslâm'ın yüceliğini gösteren bir eser

³⁸ Arpa, "Tefsir İlanları", 43.

³⁹ Arpa, "Tefsir İlanları", 44.

yazmaya karar vermiş, Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetleri seçerek bu ayetlerin tefsirini yapmıştır.⁴⁰

Bu ilanda seçilmiş bazı ayetlerin tefsiri söz konusudur. Ayetlerin toplumun güncel meseleleriyle ilgili olduğuna vurgu yapılmaktadır. Osmanlı'da tefsir hareketlerinden bahsedilirken ayetlerin güncel olaylarla irtibatlandırılmadığı belirtilmişti. Siyasetin ve güncel gelişmelerin en yoğun yaşandığı yer olan sarayda bile tefsir dersleri gündemin ötesinde icra edilmekteydi. Oysa ilanda seçilen ayetlerin Müslümanların hâlihazırda karşılaşacakları sorunların çözümüne dair izahlar sunduğu övgüyle anlatılmaktadır. Demek ki artık Müslümanlar güncel meselelerin çözümünde ilgili görülen ayetlerin tefsirine başvurmaktadırlar. Bu da Osmanlı toplumunun Kur'an tefsirine bakışında gelişen önemli bir değişimdir.

Sadece birkaçını alıntıladığımız bu ilanlar Osmanlı toplumunun Türkçe tefsirlere rağbetinin düzeyini gösteren önemli kayıtlardır. Osmanlı Toplumunda medreselerde ancak diğer ilimleri tahsil ettikten sonra okutulan Kur'an tefsirine dair eserlerin artık sıradan insanların da okuyabileceği kitaplar haline dönüştüğü ilanlarda izlenebilir. Daha önceleri ayetler sadece ilmî donanımlı olan âlimler tarafından belli kurumlarda tefsir edilirken, tercüme eserlerin piyasaya çıkmasıyla bu faaliyet evlerde sıradan insanların nezdinde gerçekleşmeye başlamıştır.

Osmanlı toplumunun Kur'an tefsirine yaklaşımının farklılığını süreli yayınlarda yer alan tefsir yazılarında da görmek mümkündür.⁴¹ İslâm yenilikçiliğinin Osmanlı bağlamında en güçlü şekilde temsil edildiği entelektüel zeminlerden biri olarak görülen *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergisindeki tefsir yazıları⁴² bu konuda fikir edinmemiz için önemlidir. Dergide tefsir yazılarında nasıl bir yol izleneceği konusunda şu ifadeler yer verilmektedir: "İ'râb ve binâdan, tahlîlât-ı nahviyeden bahsetmek için mecmuamızın hacmi müsaid bulunmadığından yazılacak makalelerde mümkün mertebe ulûm-i Arabiyennazariyâtından sarf-ı nazar ile netâyic-i ameliye üzerinde imâl-i fikr edilecektir. Hangi vesâit-i ilmiye ile olursa olsun ibtidanazm-ı celîlden anlaşılın meâni-i münîfe yazılarak ibâre ve işaretinin delâlet ve iktizâsınırşâdât-ı belîğanesine istinaden zaman ve zemînicâbâtına göre ahvâl-i umumiye-i İslâmiye hakkında fikir ve mütalaalar yürütülecektir."⁴³

⁴⁰ Arpa, "Tefsir İlanları", 44.

⁴¹ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Suat Mertoğlu, "Kur'an'ın Güncel Olaylarla İlişkilendirilmesi", ed. Bilal Gökçir ve diğerleri, *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü Ve Tefsir Çalışmaları*II, İlim Yayma Vakfı, İstanbul 2013.

⁴² Dergi Ebû'l-ulâZeynü'l-âbidîn (Mardin) ve Eşref Edib (Fergan) tarafından ve Mehmed Âkif (Ersoy)'un başyazarlığında 27 Ağustos 1908'de İstanbul'da yayımlanmaya başlamıştır. 1912'ye kadar ilk 182 sayısı Sırat-ı Müstakim adıyla yayımlanan mecmua sonrasında Sebilür-Reşad adını almış ve 5 Mart 1925 tarihli 641. sayısına kadar yayımını sürdürmüştür. Dergi hakkında bilgi için bk. İsmail Kara – M. Ertuğrul Düzdağ, "Sırat-ı Müstakim", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (haz. Ezel Erverdi ve diğer.), İstanbul 1998, VIII, 6-9; M. Suat Mertoğlu, *Sırat-ı Müstakim Mecmuası: Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, İstanbul 2008, 9-22.

⁴³ Mertoğlu, "Kur'an'ın Güncel Olaylarla İlişkilendirilmesi", 402.

Orijinal ifadesini yukarıya aldığımız bu yol haritasından anlaşıldığı üzere dergide yer alan tefsir yazıları, İslâm dünyası hakkında ileri sürülecek fikirlere, yapılacak yorumlara bir mesnet teşkil edecek, başka bir ifadeyle Kur'an tefsiri, İslâm dünyasının mevcut sosyo-politik problemlerinin tahlili ve çözüm yollarını tespit etmenin zeminini oluşturacaktır. Hiç şüphesiz bu yaklaşım, dinin temel meşruiyet kaynağı ve referans noktası olarak kabul edildiği bir bakış açısının sonucudur. Gerek Kur'an'ın Müslümanların bilhassa bu dünyada karşılaştıkları sorunlara çözüm getirme hususunda sahip olduğu yeterliliğe duyulan inanç, gerekse İslâm adına ileri sürülecek fikirleri Kur'an'a dayandırma ve tasdik etme zarureti, dergi yazarlarını Kur'an eksenli bir bakış açısına sevk etmiştir.

SONUÇ

Osmanlıda Tefsir, Allah'ın Kelamını anlamak olarak bütün İslâmî ilimlerin amacı olarak görülmüştür. Bu itibarla, bütün İslâmî ilimlerin temel hedefi, Kur'an'ı tefsir etmek, anlamak, ondan hüküm çıkarmak ve onu hayata tatbik etmek olduğu için, hiyerarşideki son aşama olarak tefsir ilmi ancak yüksek ilimlerden sonra okunabilirdi. Yayıncılığın gelişiminden sonra Osmanlı Türkçesiyle telif ya da tercüme edilen tefsir eserleri çok sayıda basılıp dağıtılarak yeterli eğitimi olsun olmasın herkesin okuyuşuna sunulmuştur. Böylece okuma yazması olan herkes bu eserleri alıp okuyabilmiştir. Aslına bakılırsa bu durum tefsir konusunda yüzyıllar süren köklü bir anlayışın yok oluşu demektir.

Osmanlı toplumu Türkçe tefsir neşriyatına büyük rağbet göstermiştir. Bazı eserlerin defalarca basılarak satışa sunulduğunu ve alıcı bulduğunu gazete ve dergilere verilen ilanlardan rahatlıkla izleyebiliyoruz.

Osmanlı Türkçesiyle yapılan tefsir neşriyatından sonra Kur'an tefsiri günlük hayatın getirdiği aktivitenin ötesinde ulaşılamaz mevkiinden daha işlevsel bir düzleme kaymıştır. Süreli yayınlarda çıkan tefsir yazılarında dönemin sosyo-politik sorunlarına Kur'an referanslı çözümler üretilmesi bu yeni yaklaşımın bir örneğidir. İstiklal şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un "Doğrudan Kur'an'dan alarak ilhamı, asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı" sözü bu anlayışın özlü bir ifadesidir.

KAYNAKÇA

- Arpa, Recep, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Gazete ve Dergilerinde Yer Alan Tefsir İlanları", *Usûl: İslam Araştırmaları*, sayı16, İstanbul 2011.
- Aslantürk, Ayşe Hümeysra, *Yâsin-i Şerîf Tefsiri*, Fakülte Kitabevi, İstanbul 1997.
- Ay, Mahmut, "Osmanlı Geleneğinde Tefsir Faaliyetleri", ed. Mehmet Akif Koç, *Tefsir (El Kitabı)*, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.
- Aydar, Hidâyet, "Kur'an/Tercümesi", *DİA*, XXVI.
- Baş, Erdoğan, "AzîzMahmudHüdâyî'ninNefâisü'l-Mecâlis Adlı Tefsîri(Tefsîrin Aslı, Nüshaları ve Örnek Bir Yorum)", *Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz MahmudHüdayi Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler*, Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, İstanbul 2006.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara 1996.
- Çetinkaya, Nurullah, "Matbaanın Osmanlı Eğitim Tarihindeki Yeri Ve Önemi", (YayınlanmamışYüksekLisansTezi), Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya 2011.
- Dartma, Bahattin, "Şihâbuddîn Es-Sivâsî: Hayatı Ve İlmî Şahsiyeti", *CÜİFD*, IX/2, Aralık 2005.
- Demir, Ziya, *XIII-XVL Yüzyıl Arası Osmanlı Müfessirleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- Doğan, İshak, "Osmanlı Dönemi Kur'an Araştırmaları", *Makalât*, sayı1, Konya 1991.
- Gökbulut, Hasan, "Kâfiyecî", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV.
-,"Niksârî", *DİA*, XXXIII.
- Hızlı, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *UÜİFD*, XVII/1, Bursa 2008.
- İpşirli, Mehmet, "Medrese/Osmanlı Dönemi", *DİA*, XXIX.
-, "Huzur Dersleri", *DİA*, XVIII.
- Kafiyeci, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Süleyman, *İtâbü't-Taysir fî Kavaidi İlmi't-Tafsir=et-Teysir fî Kavaidi İlmi't-Tefsir*, thk. İsmail Cerrahoğlu, Ankara 1989.
- Kara, Ömer, "İslâm Geleneğinde Ümerâ Huzurundaki Bilimsel Toplantıların Osmanlıcası: Huzur Dersleri", ed. Bilal Gökçır ve diğerleri, *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü Ve Tefsir Çalışmaları II*, İlim Yayma Vakfı, İstanbul 2013.
- Kaya, Murat, "Osmanlı Ulemasının Tanzimat Sonrası Tefsir Çalışmaları", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmi Dergisi*,sayı 15-16, Bişkek 2013.
-,"Tanzimât'tan II. Meşrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsirleri", (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.

Mertoğlu, Mehmet Suat, "Kur'an'ın Güncel Olaylarla İlişkilendirilmesi", ed. Bilal Gökçır ve diğerleri, *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü Ve Tefsir ÇalışmalarıII*, İlim Yayma Vakfı, İstanbul 2013.

Namlı, Ali, "Ruhu'l-Beyân", *DİA*, XXXV.

Önkal, Ahmet, - Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, VII.

Öztürk, Mustafa, *Osmanlı Tefsir Mirası*, Ankara Okulu, Ankara 2015.

Topaloğlu, "Ahmet, Kur'an-i Kerîm'in Türkçe Tercümeleri ve Cevâhiru'l-Asdâf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 27, 1983.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973.

Yılmaz, Hasan Kâmil, "Aziz MahmudHüdâyî", *DİA*, IV.